

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

М Е Т О Д И Ч Н І   В К А З І В К И

до проведення семінарських занять з навчальної дисципліни

«ФІЛОСОФІЯ»

(для здобувачів вищої освіти першого, бакалаврського, рівня
спец. 153 Мікро- та наносистемна техніка,
спец. 152 Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка
всіх форм навчання)

Методичні вказівки до проведення семінарських занять з навчальної дисципліни «Філософія» (для здобувачів вищої освіти першого, бакалаврського, рівня спец. 153 Мікро- та наносистемна техніка, спец. 152 Метрологія та інформаційно-вимірювальна техніка всіх форм навчання) / Укл.: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2025. – 34 с.

Укладачі: О.В. Бондаренко, професор, д-р філос. наук, завідувач кафедри філософії, Є.О. Ємельяненко, доцент, к.філос.н., доцент кафедри філософії.

Рецензент: Кривега Л.Д., д. філос. н., проф., професор кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету.

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 5 від 14.02. 2025 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 5 від 28.02. 2025 р.

ЗМІСТ

Вступ	4
Змістовний модуль 1. Філософія як система знання. Філософія Давнього світу	5
Семінарське заняття з теми 1.2. Філософія Давнього світу: Давній Схід, Античність	5
Семінарське заняття з теми 1.3 Середньовіччя та Відродження в історії філософії та культури	13
Змістовний модуль 2. Філософія сучасного світу та у сучасному світі	19
Семінарське заняття з теми 2.1. Філософія Нового часу. Наука як феномен Нового та Новітнього часів	19
Семінарське заняття з теми 2.2. Філософія Новітнього часу	24
Семінарське заняття з теми 2.3. Українська філософія у світовому філософському полілозі	28

ВСТУП

Філософія є нормативною або вибірковою дисципліною гуманітарного спрямування загального циклу підготовки випускників закладів вищої освіти за освітнім ступенем бакалавра, що зорієнтована на формування особистості людини та її світоглядне самовизначення.

Мета курсу філософії – розвиток у студентів інтересу до фундаментальних знань, стимулювання потреби до філософських оцінок історичних подій та фактів дійсності, засвоєння єдності світового історико-культурного процесу при одночасному визнанні різноманіття його форм.

Роль і значення дисципліни «Філософія» у системі сучасної вищої освіти визначається необхідністю формування особистості майбутнього фахівця, що володіє не тільки вузькопрофесійними знаннями, але й орієнтується у досягненнях фундаментальних наук, здатного до оцінки існуючої соціокультурної ситуації з філософських позицій, що вмєє використовувати у своїй професійній галузі методологію і досвід раціонального та критичного осягнення дійсності.

Вивчення філософії передбачає формування компетенцій роботи з наративом навчальних матеріалів різного характеру (як текстових, так і візуальних), підручника, хрестоматії або першоджерела, з довідковою та енциклопедичною літературою, володіння навичками реферування навчальної та наукової літератури, вміння логічно формулювати, висловлювати й аргументовано відстоювати власне бачення розглянутих проблем, оволодіння прийомами ведення дискусії, полеміки, діалогу.

Мета даних методичних вказівок – допомогти студентам у підготовці до програмних семінарських занять з дисципліни «Філософія».

У викладанні філософії, поряд з лекцією, важливу роль відіграють семінарські заняття. Підготовка до них становить значну частину самостійної роботи студента. У даній методичній розробці представлені основні форми семінарських занять з дисципліни «Філософія» та рекомендації з організації підготовки до них.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1 ФІЛОСОФІЯ ЯК СИСТЕМА ЗНАННЯ. ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СВІТУ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 1.2 ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СВІТУ: ДАВНІЙ СХІД, АНТИЧНІСТЬ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення

Духовний канон життя, або *канонічне джерело* – у межах деяких, переважно традиціоналістських цивілізацій, збірка найдавніших, освячених авторитетом, часом і традицією переказів, настанов на життя, міфів, розповідей про богів або божественні об'явлення, що виконує роль нормативу, регулятора життєдіяльності людей в усіх сферах суспільного життя («Веди» у Давній Індії, «П'ятикнижжя» у Давньому Китаї, «Коран» у мусульманських країнах).

Сансара – зафіксовані у текстах «Вед» давньоіндійські уявлення про переселення душі з одного тіла в інше при його зникненні; духовна складова на відміну від тілесної вважається безсмертною. Подальше втілення може підносити або знижувати статус попереднього втілення, залежно від добрих або поганих вчинків людини. Вже у давні часи сансара була усвідомлена скоріше в негативних оцінках, ніж позитивних: нескінченне блукання душі поставало як лише накопичення страждань. Тому всередині I тис. до н.е. у Давній Індії виникли духовні течії (або рухи), що шукали шляхів подолання сансари.

Карма – в уявленнях про сансару – закон універсального причинного зв'язку, згідно з яким все, що здійснює людина (й будь-яка жива істота) під час її актуального існування у певному тілі, становить її життєвий контекст: нічого не губиться, нічого не зникає, тому все погане і все добре впливає на її подальші втілення.

Мокша – стан вічного щастя і блаженства, звільнення із кругообігу народжень і смертей сансари та всіх страждань й обмежень матеріального існування. Не є посмертною нагородою за праведні вчинки, звільнення досягається у земному житті через подолання несправжнього его й розкриття істинного чистого духу людини.

Брахман – у давньоіндійських уявленнях про світ єдиний духовно-інтелектуальний початок світу.

Атман – індивідуальні, конкретні виявлення Брахмана. Вважається незмінюваною, вічною сутністю у колі перероджень. Означає суб'єктивну першооснову буття, як в індивідуальному, так і в універсальному значенні.

Дао – вихідне поняття філософії даосизму і дуже важливе для духовної культури Китаю. Ієрогліф, що позначає «дао», поєднує знак людини і знак шляху, але це розуміння людського шляху набуває у даосизмі всеохоплюючого смислу: весь Космос постає упорядкованим саме таким чином, що він припускає буття людини та певний тип її поведінки. Отже, дао – закон буття, початок Космосу, життєва доля людини і те, що повинно бути основою правильного людського мислення.

Небо і Земля – у давньокитайських уявленнях про світ універсальні сутності, що виконують оцінювальні та орієнтовні функції: небо – це сфера чистих, ідеальних, правильних, вічних рухів та явищ, земля – сфера змішаних, часткових, кінцевих, неправильних рухів та явищ. Життя людини відбувається у проміжку між Небом та Землею, тому людина розглядається причетною як до ідеального, так і до хаотичного. Самоназва Давнього Китаю – «Піднебесна країна».

Філософська думка Давньої Індії та Давнього Китаю формувалися на засадах провідних ідей канонічних духовних джерел цих давніх країн, активно їх використовувала, але йшла далі в їх раціоналізації та проясненні; врешті-решт у межах цих філософій були розроблені оригінальні концепції світобудови, природи людини, її життєвих завдань, людської долі та засад людських взаємин у суспільстві. Ці концепції запровадили у філософське мислення цілу низку фундаментальних понять, які й дотепер виграють важливу роль.

Індійська філософія тривалий час перебувала у лоні міфології, пізніше тісно переплітається із релігійними течіями. Про буддизм важко сказати, чи він є філософією, чи релігією. Даосизм і конфуціанство у Китаї, виникнувши як філософські системи, трансформуються на релігійні течії.

Фізис (або *фюзис*) – з давньогрец. природа – у вихідному значенні те, що становить основу будь-чого, що довільно, без впливу ззовні, діє, проявляє активність, зростає, розширюється, породжує свої різноманітні прояви.

Архе – з давньогрец. початок – перший, вихідний головний пункт; засада. У давньогрецькій філософії – універсальний початок усього суцього.

Атом – дослівно-неподільний, неруйнівний; найменша частинка речовини, яка не підлягає ніяким змінам; за Демокрітом, наявність такої частинки є запорукою незнищуваності світу.

Космос – з давньогрецької: порядок, краса, влаштування, оздоблення; розуміння Всесвіту як розумно та закономірно впорядкованого.

Ідея (або *ейдос*) – дослівно: вид, вигляд; основне поняття філософії Платона, що позначає внутрішню неподільну цілість чогось, завершену, одвічну його сутність; за дещо модернізованим тлумаченням – сукупність необхідних та достатніх елементів будь-якого явища або його конструктивний принцип.

Ноос (або *Нус*) – з давньогрец. розсудок, розум, мудрість; у давньогрецькій філософії – Світовий розум, розпорядник та впорядник усього суцього у світі.

Атараксія – незворушність, безпристрасність; у школах завершального циклу античної філософії – душевний стан, до якого повинен спрямовувати своє самовдосконалення прихильник мудрості.

Натурфілософський етап розвитку давньогрецької філософії: проблеми першопочатку (Фалес, Піфагор, Парменід, Геракліт) та взаємозв'язку руху та матерії (Емпедокл, Анаксагор, Демокріт).

Класичний період давньогрецької філософії (софісти, Сократ).

Антична класика у пошуках обґрунтування ідеального у філософських системах Платона й Арістотеля.

Еллінізм як завершальний етап розвитку античної філософії (епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм).

Мілетська школа (іонійська школа натурфілософії) – філософська школа, заснована Фалесом у Мілеті, грецькій колонії у Малій Азії (перша половина VI ст. до н.е.).

Елеати – представники давньогрецької філософської школи VI-V ст. до н.е., яка виникла у м. Елея (звідси й назва). Елеати вперше протиставили мислення чуттєвому сприйняттю.

Піфагореїзм – напрям у давньогрецькій філософії, який абсолютизував поняття числа і проголошував його першоосновою світу та сутністю речей.

Софісти – давньогрецькі мудреці V-IV ст. до н.е., які були мандрівними експертами з різних галузей, включаючи ораторство, граматику, етику, літературу, математику, елементарну фізику. Вони не формували якусь певну школу, але мали певні спільні інтереси. Їх освітньо-виховна програма базувалася на твердженні, що чесноті можна навчити. Через їх супротивника Платона, вони набули поганой слави – філософських шахраїв, більш зацікавлених у грошах і престижі аніж у правді. У римський період термін софіст означав просто вчителя риторики. Слово «софізм» означає міркування, побудовані таким чином, що містять навмисне допущену помилку і, звичайно, приводить до хибних висновків. Часто диспути софістів перетворювалися на безрезультатні суперечки, звідки й одіозне значення «софіст» як людина (оратор), що готова за допомогою будь-яких прийомів захищати певні тези, не враховуючи об'єктивну істинність чи хибність цих тез.

Платон (427-347/348 до н.е.) – давньогрецький мислитель; поряд з Піфагором, Парменідом і Сократом – родоначальник європейської філософії; глава філософської школи Академія. Платон чітко продумав і письмово зафіксував два свої грандіозних проекти: ідеальний державний устрій і законодавство, якому «навіть чи коли-небудь випаде зручний випадок для здійснення» («Закони»). Створена ним філософська школа, яку він протиставив софістичним і риторичним школам, – єдина, що проіснувала до кінця Античності (закрита едиктом Юстиніана у 529 р.).

Арістотель (384-322 до н.е.) – давньогрецький універсальний вчений, філософ і логік, засновник класичної (формальної) логіки. Народився у м. Стагіра. У 367-347 рр. до н.е. вчився в Академії Платона в Афінах, у 343-335 рр. до н.е. був вихователем сина царя Македонії Філіппа, Александра. У 335 р. до н.е. повернувся до Афін, де заснував свою філософську школу – перипатетиків.

Кініки (від грец. κύνος «собака»), *кінізм* – одна з найбільш відомих і значних давньогрецьких філософських шкіл IV ст. до н.е. Кініки виражали настрої демократичних прошарків сучасного їм рабовласницького суспільства. Основою щастя і благодаті вони вважали нехтування суспільних норм, відмову від багатства, слави, усіх чутєєвих задовольень, досягнення незалежності і внутрішньої свободи особистості.

Епікур (341-270 до н. е.) заснував філософську школу в Афінах *епікурейство*, використовуючи головні положення філософії Демокріта (вчителем Епікура був послідовник Демокріта Навсіфан). Водночас Епікур створює зовсім нову атомістичну теорію: у Демокріта рух атомів здійснюється у порожнечі винятково за законом падіння тіл під власною вагою, тоді як у Епікура – поряд з дією закону падіння з'являється ще один чинник – атом виявляє властивість «самочинного відхилення» від «лінії необхідності».

Стоїцизм (грец. stoa - портик в Афінах, де збиралися стоїки) – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя.

Скептицизм (грец. skeptikos - той, що розглядає, досліджує) – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів.

Неоплатонізм – напрям античної філософії, що систематизував вчення Платона, поєднавши його з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття

1. Значення проблеми співвідношення західного та східного типу цивілізацій для розуміння процесів сучасного життя та розвитку філософії.

2. Канонічні джерела Давньої Індії та їх світоглядні ідеї. Філософські школи Давньої Індії.

3. Канонічні джерела Давнього Китаю та їх світоглядні ідеї. Філософські школи Давнього Китаю.

4. Натурфілософський етап розвитку давньогрецької філософії: проблема першопочатку (Фалес, Піфагор, Парменід, Геракліт) та взаємозв'язку руху та матерії (Емпедокл, Анаксагор, Демокріт).

5. Класичний період давньогрецької філософії (софісти, Сократ).

6. Антична класика у пошуках обґрунтування ідеального у філософських системах Платона й Арістотеля.

7. Еллінізм як завершальний етап розвитку античної філософії (епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм).

3 Запитання до самоконтролю

1. У чому полягає філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні?
2. Якими є історичні аспекти тлумачення культури у контексті проблеми співвідношення західного та східного типу цивілізацій, та перспективи на майбутнє щодо цієї проблеми?
3. Надайте порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типу філософствування.
4. Філософські ідеї Давньої Індії та їх сучасне значення.
5. Сучасна оцінка вихідних філософських ідей буддизму.
6. Сучасна оцінка основних ідей конфуціанства.
7. Сучасна оцінка провідних ідей даосизму.
8. Розкрийте співвідношення понять «антична філософія» та «давньогрецька філософія».
9. Проаналізуйте основні напрямки розвитку ідей в античній натурфілософії.
10. Прокоментуйте позитивні та негативні сторони діяльності давньогрецьких софістів.
11. Охарактеризуйте основні здобутки філософської діяльності Сократа.
12. Порівняйте ідей Платона та Арістотеля, обґрунтуйте свої висновки.
13. Поясніть особливості та здобутки філософських шкіл пізньої античної філософії.

4 Тести

1. Одна з найдавніших філософських шкіл Давнього Китаю – це: а) йога; б) джайнізм; в) чарвака-локаята; г) конфуціанство.
2. Дослідженням чого займалася школа санх'я: а) атомів; б) натурфілософії; в) обчислення, точного знання; г) суцього.
3. Духовний канон Давнього Китаю має назву: а) Упанішади; б) Веди; в) Притчі; г) «У-цзін».
4. Що означає термін «Будда»: а) камінь; б) мудрець; в) Шак'ямуні Гаутама; г) Просвітлений.
5. Скільки шляхетних істин сформулював Будда: а) дві; б) десять; в) чотири; г) дванадцять.
6. Канонічні джерела Давньої Індії – це: а) У-цзін; б) П'ятикнижжя; в) Веди; г) Книга Змін.

7. Яка з інтерпретацій пари понять «Інь-Ян» не належить до давньокитайської філософії: а) добро-зло; б) чоловіче-жіноче; в) правитель-підлегли; г) Небо-Земля.

8. Скільки років (сходинок) передбачає шлях звільнення від страждань у Будди: а) один; б) десять; в) шість; г) вісім.

9. Канонічним джерелом Давнього Китаю прийнято вважати: а) Книга історії; б) Книга віршів; в) П'ятикнижжя; г) Книга молитов.

10. Які філософські ідеї досліджувала школа вайшешиків: а) космології; б) ідеології; в) атомізму; г) скептицизму.

11. Які ідеї репрезентують філософське вчення стоїків: а) байдужість до істини; б) людина народжена для щастя, що досягається апатією; в) етичне вчення фаталістичного характеру; г) незворушність, відстороненість від бід і радостей буття.

12. Представником якого філософського напрямку є Платон: а) матеріалізму; б) ідеалізму; в) реалізму; г) номіналізму.

13. Кого із давньогрецьких мислителів вважають засновником античної філософії: а) Фалеса; б) Піфагора; в) Парменіда; г) Геракліта.

14. Хто з античних мислителів був атомістом: а) Геракліт; б) Епікур; в) Демокріт; г) Платон.

15. Хто, на думку Платона, повинен бути правителем ідеальної держави: а) ремісники; б) землероби; в) філософи; г) народ.

16. Хто є автором філософської теорії ідей: а) Сократ; б) Демокріт; в) Платон; г) Арістотель.

17. Хто із філософів вважав першоосновою вогонь: а) Парменід; б) Анаксимен; в) Геракліт; г) Протагор.

18. Кому належить вислів «людина є мірою всіх речей»: а) Епікур; б) Парменід; в) Демокріт; г) Протагор.

19. Хто із названих філософів розпочав «лінію матеріалізму» у філософії: а) Геракліт; б) Демокріт; в) Сенека; г) Платон.

20. Натурфілософія – це філософія: а) руху; б) свідомості; в) природи; г) пізнання.

5. Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо.

1. Порівняльний аналіз вихідних особливостей західного та східного типу філософствування.

2. Окресліть основні світоглядні ідеї «Вед» як духовного канону Давньої Індії.

3. Охарактеризуйте основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Давньої Індії.
4. Охарактеризуйте основні ідеї та ідейні здобутки провідних філософських шкіл Давнього Китаю.
5. Окресліть світоглядні ідеї давньокитайського «П'ятикнижжя».
6. Яке місце у китайській філософії посідає вчення Лао-цзи.
7. Школа служилих людей (конфуціанців).
8. Школа даосистів та її центральна категорія дао.
9. Школа прихильників інь та ян (натурфілософи).
10. Феномен античної філософії в європейській історії.
11. Умови та чинники формування античної філософії.
12. Значення ідей античної натурфілософії для сучасної філософії та науки.
13. Оцінка ролі софістів у розвитку античної філософії та культури: позитивне та негативне в їх діяльності.
14. Життя та філософська діяльність Сократа.
15. Філософське вчення Платона.
16. Вихідні ідеї філософії Арістотеля.
17. Здобутки філософських шкіл пізньої античної філософії.
18. Впливи античної філософії на розвиток української філософської думки та культури.

6 Рекомендована література

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.
2. Головащенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-ге вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.
4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.
5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошевця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.

7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.

8. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

9. *Інформаційні ресурси*

10. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

11. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.

12. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 1.3 СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРИ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення

Для кращого засвоєння змісту даної теми необхідно ознайомитися з певною кількістю термінів.

Релігія (від лат. набожність, святиня; відновлення розірваного зв'язку) – духовний феномен, який виражає не лише віру людини в існування надприродного начала, що є джерелом буття всього існуючого, але й виступає для неї засобом спілкування з ним, входженням в його світ. Розв'язуючи практично ті ж самі, що і філософія, світоглядні проблеми, релігія, на противагу філософії, апелює до віри, а не до раціонального мислення і логічної аргументації, до емоцій, а не до інтелекту.

Характерною рисою релігійного світогляду є *теоцентризм* – поділ світу на природний і надприродний. Надприродне (Бог) визнається вищою, надсвітовою, реально існуючою творчою силою.

Монізм – першоосновою і першопричиною світу визнається першопочаток, який створює природу та людину, встановлює характер взаємовідносин між ними, а також природою та людиною, з одного боку, і Богом – з іншого.

Фаталізм – визнання наперед визначеності Богом життя людини, її долі. По суті, релігійний світогляд, заперечує свободу у бутті людини.

Віра є надприродною. Надприродне (Бог, ангел, диявол) – особлива духовна сутність, яка існує сама по собі. Вона протилежна і нерідко протистоїть матеріальному світові (природі) й не підкоряється його законам. *Віра* – це і соціально-психологічний механізм, і спосіб передачі досвіду від людини до людини, від покоління до покоління.

Догматичність і канонічність – дані Богом ідеї, моральні цінності, норми поведінки та спілкування визнаються абсолютними, тобто всезагальними, істинними, історично незмінними.

Чуттєво-емоційне ставлення людини до дійсності і до самої себе. Людина пізнає Бога, його творіння, буття не розумом, а почуттями («божественним одкровенням», «переживанням», «інтуїцією віри» і таке інше).

Християнство (від грец. помазаник, месія) – монотеїстична релігія, яка виникла у I ст. н.е., в якій проголошується рівність всіх перед Богом, незалежно від національної і соціальної приналежності. Універсалізм християнського світогляду: догмат про Трійцю – Бог-Отець (безпочаткова першооснова), Бог-Син або логос (смысловий, або принцип що оформлює), Бог-Святий Дух (животворний принцип); догмат Боговтілення – Ісус Христос є боголюдиною, який прийняв страждання і смерть заради спокути людських гріхів і воскрес після смерті.

Теоцентризм (від грец. theos - Бог, лат. centrum - центр кола). Бог – центр світобудови, буття світу й людини. Філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага. При цьому основою моральності служить шанування Бога і служіння Йому.

Теологія (богослов'я) – пов'язана з філософією, особливо у тому аспекті, коли Вічне Суцце розглядають, як вічну і єдину Істину (софію), яка є предметом пошуків філософії. По суті теологія – це філософія, яка визнає існування Суццого як унікальної Особи, на відміну від матеріалістичної філософії, яка намагається вивчати Суцце як матерію, яка не має особистості.

До епохи Відродження, теологія вважалася найвищою наукою (див. схоластика), проте в епоху Відродження її висновки були піддані

критиці. Повернення філософії до античних витоків, ідеї гуманізму та антропоцентризму перенесли акценти суспільства зі світу потойбічного на світ дійсний.

У християнському сприйнятті термін «теологія» може бути осмислений двояким чином. По-перше, як слово Бога про Самого Себе. Теологія у вузькому розумінні – слово про Бога – стало можливим після зішестя на землю Сина Божого, який відкрив людям істинне вчення про Бога, Бог заради людей не тільки втілювався, але й став богословом. Це слово Бога про Себе і про створений Ним світ складає зміст Божественного Одкровення. По-друге, у загально-прийнятому значенні під теологією розуміють вчення про Бога когось із богословів.

Креаціоналізм – це ідея створення Богом світу із нічого.

Схоластика (від лат. школа) – панівний у середньовічній Європі філософський і педагогічний метод та система середньовічної філософсько-теоретичної думки як типу релігійної філософії, для якої є характерним принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання, знання.

З іншого боку, схоластика є методом, що полягав переважно у перегляді та порівнянні висловів попередніх мислителів і Біблії та виведенні нового синтезу, для якого буде характерним зв'язок догматів християнства і церкви з раціоналістичним поясненням та особливий інтерес до формально-логічної проблематики. Зазначимо, що у повсякденному спілкуванні схоластикою часто-густо називають знання, відірвані від життя, які засновані на абстрактних міркуваннях, що не перевірялися досвідом.

Патристика (від греч. πατήρ, лат. pater - отець) – у філософії загальна назва напрямку, заснованого отцями церкви. У *теології* це сукупність вчень отців церкви та авторитетних церковних письменників I-VIII століть (патрологія). Одним із найушлюбленіших її представників вважається Аврелій Августин Блаженний.

Апологетика (від. грец. захист) – перша спроба побудувати філософську систему на основі християнських догматів; два напрямки у питанні ставлення до попередньої язичницької (античної) мудрості: позитивний (Оріген, Григорій Ніський) і негативний (Квінт Тертуліан). Вони зверталися до римських імператорів із посланнями на захист християнства, розробляли важливі світоглядні ідеї, такі як

розуміння сутності Бога, характеру та змісту божественного творіння природи та сутності віри, співвідношення віри і знання.

Отці церкви – давня шаноблива назва християнських теологів і церковних діячів, яка з IV ст. використовується до групи видатних церковних діячів і письменників минулого (найчастіше це період II-VIII ст.), як мирян так і священиків, які зробили вагомий внесок у створення і розробку правил, устрою, віровчення і обрядів Церкви, канону Святого Писання (відокремлення богонатхненних книг від апокрифічних) та інше. Вважається, що отців церкви відрізняє ортодоксальне вчення, святість життя, визнання Церкви тощо. Вчення отців церкви, так само як й розділ теології, що вивчає їх вчення, називається патристикою або патрологією. Головні отці церкви у православ'ї - три святителі: Василій Великий (Кесарійський), Григорій Богослов та Іоанн Златоуст, шануються також Григорій Ниський, Афанасій Олександрійський, Діонісій Ареопагіт та інші. Головні отці у Римо-католицькій церкві – Августин, Амвросій Медіоланський, Ієронім Стридонський, Григорій I. Пізніших богословів на Заході називають «вчителями Церкви», а їх вчення схоластиком.

Духовне життя – активно-творча діяльність людей, у результаті якої відбувається засвоєння та перетворення світу у виробництві, зберіганні, розподілі, споживанні духовних цінностей та ідеального змісту. Okремо виділяють духовне життя суспільства та духовне життя окремої людини. Дух як принцип життя, як енергія у людині і у тваринах, певного часу вважався сутністю, яка складається із особливо витонченої субстанції, такої як дихання чи тепле повітря, відокремлюваної від тіла, таємничої за природою, і такою що приписується божественному походженню.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття

1. Світ епохи Середніх віків: загальна характеристика.
2. Людина епохи Середніх віків: загальна характеристика
3. Філософія Середніх віків (Орігена, Августин, Ансельм Кентерберійський, Хома Аквінський) про світ, людину, Бога.
4. Феномен середньовічної схоластики – як метод осмислення людиною світу.
5. Антропоцентризм та гуманізм епохи Відродження. Громадянський гуманізм.
6. Неоплатонізм та натурфілософія Миколи Кузанського.

7. Соціальні утопії Т.Мора і Т.Кампанелли.
8. М.Лютер, Ж.Кальвін та Реформація.

3 Запитання до самоконтролю

1. Поясніть внутрішню логіку розвитку середньовічної філософії через проблему співвідношення категорій «віра» – «розум».
2. Поясніть основні принципи та постулати теоцентричної філософії Середніх віків. Дайте філософське тлумачення релігійних понять «Бог», «віра».
3. Розкрийте зміст суперечки про універсалії у контексті боротьби середньовічних варіантів реалізму та номіналізму.
4. Надайте – мовою філософії – розуміння людини епохи Середніх віків.
5. Надайте – мовою філософії – розуміння релігійного знання епохи Середніх віків.
6. Охарактеризуйте середньовічну схоластику як систему середньовічної філософсько-теоретичної думки.
7. Постать Мартіна Лютера та епоха Реформації – прослідкуйте їх історичну перспективу.
8. Які теми і проблеми філософії Середніх віків зберегли свою актуальність дотепер, є цікавими й для сучасної людини?
9. Прокоментуйте сучасне значення провідних ідей християнських віровчення та релігійної філософії.

4 Тести

1. Головним світоглядним принципом Середньовіччя є: а) космоцентризм; б) антропоцентризм; в) політеїзм; г) теоцентризм; д) пантеїзм.
2. У Середні віка одержала розвиток: а) філософія; б) антична культура; в) схоластика; г) розквіт мистецтва; д) література.
3. Основою світогляду середньовічної людини була віра у: а) непорушний устрій космосу; б) Бога; в) людину, її сили та можливості.
4. Середньовічному суспільству відповідали така суспільно-економічний устрій: а) первісний; б) феодальний; в) рабовласницький; г) капіталістичний.

5. Які риси є характерними для середньовічного світогляду: а) традиціоналізм; б) антропологізм; в) креаціоналізм; г) теоцентризм; д) визначення вічності світу та людського суспільства.

6. Що є притаманним номіналізму: а) угода про єдиний зміст вживаних термінів; б) ствердження онтологічного зв'язку слів та речей; в) божественна концепція походження мови.

7. Хто заклав основи середньовічного світогляду: а) Платон; б) Арістотель; в) Хома Аквінський; г) Аврелій Августин; д) Данте Аліґ'єрі.

8. Що таке креаціоналізм: а) віра у прогрес; б) віра у первісність і вічність матерії; в) віра у Бога як творця всього існуючого; г) віра у завершення історії Страшним Судом.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо

Тематика філософських диспутів:

– причини та зміст радикальних змін в європейському світогляді при переході від епохи Античності до європейського Середньовіччя;

– виходячи з уривку із тексту Х.Аквінського, де мова йде про соціокультурну роль релігії (робота «Сумма теології» / Антологія мирової філософії. – М., 1989. – Т. 1, Ч. 2. – С. 827-831), розгорнути аргументацію з проблеми онтологічного доказу буття Бога, яким обґрунтовується існування Бога як реальності, досконалішим за яку неможливо помислити нічого;

– яким є, власне, основний філософський інтерес Середніх віків;

кінець епохи Середніх віків – доба Реформації: чим вона є.

6 Рекомендована література.

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.

2. Головашенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головашенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.

3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-те вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.

4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.

5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошевця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.
7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
9. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2 ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ ТА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.1 ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ. НАУКА ЯК ФЕНОМЕН НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення

Агностицизм – філософський принцип, згідно з яким абсолютна істина щодо метафізичних питань (про Бога, душу і все, що виходить за межі чуттєвого досвіду) недосяжна, людина може досягнути лише відносну часткову істину про те, що дане в її чуттєвому досвіді.

Антиномія – очевидна суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою можна логічно довести у даній системі. І.Кант вважав, що розум людини не може вийти за межі чуттєвого досвіду та пізнати ріс-у-собі, а тому впадає у протиріччя.

Антиклерикалізм – суспільно-політичний рух, спрямований на ослаблення політичного та соціально-економічного впливу церкви на суспільство.

Апостеріорі – у теорії пізнання знання, що набувається через досвід.

Апріорі – у теорії пізнання знання, що наявні у свідомості й існують до досвіду.

Гілозоїзм (від грец. *hyle* - речовина, матерія і *zoo* - життя) філософське вчення, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії.

Дедуція – метод виведення висновків про одиничний індивідуальний випадок на основі знання про загальне.

Деїзм – філософський принцип, згідно з яким Бог створив механізми природи, але не втручається у подальше життя світу.

Діалектика – 1) метод дискусії, «мистецтво сперечатись» у давньогрецькій філософії; 2) теорія розвитку, розроблена Г.Гегелем.

Емпіризм – напрямок у теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід за початкове знання та вважає, що зміст знання може розумітись як опис цього досвіду, або зводиться до нього.

Імператив (лат. владний, наказовий) – вимога, наказ, закон. У І.Канта – загальнозначуща моральна вимога на противагу особистому принципу (максимі).

Індукція – метод виведення висновків про загальне на основі дослідження окремих індивідуальних випадків.

Ірраціоналізм (лат. *irrationalis* - нерозумний, несвідомий) – філософське вчення, згідно з яким розумові як основному видові пізнання протиставляються інстинкт, віра, інтуїція.

Картезіанство – вчення французького філософа, математика Р.Декарта (латинізоване ім'я *Cartesius* - Картезій, звідси і назва).

Матеріалістична діалектика – визначає первинність матерії та вторинність свідомості, філософське поняття «матерія» і природно-наукові уявлення про неї, співвідношення матерії і руху, тлумачення простору і часу як форм існування матерії, а також відповідні положення про пізнання світу, об'єктивної, абсолютної і відносної істини, про роль практики у пізнанні й т. ін.

Механіцизм – принцип, згідно з яким пояснення всього розмаїття процесів й явищ (біологічних, соціальних тощо) зводиться до простих законів механіки.

Модус (лат. *modus* - міра, спосіб) – властивість предмета, притаманна йому лише в деяких станах, на відміну від атрибута невід’ємної властивості предмета у всіх його станах.

Монада (грец. *monas* - одиниця, неподільне) – в деяких філософських системах найпростіша неподільна замкнена єдність, першооснова.

Наука – система знання про світ, коли розуміння світу здійснюється шляхом отримання та теоретичної систематизації об’єктивних знань про дійсність.

Раціоналізм – філософський напрямок, згідно з яким джерелом знання є розум людини (логічне мислення).

Сенсуалізм (лат. *sensualis* - чуттєвий, від *sensus* - почуття, відчуття) – напрямок у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань. Протилежний раціоналізмові.

Свобода – спроможність і можливість людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей в умовах наявності вибору. Свобода пов’язана з відповідальністю людини за свої дії та інше. Свобода без відповідальності перетворюється у свавілля.

Субстанція – одне з фундаментальних понять онтології, що дозволяє зводити чуттєву множинність та мінливість властивостей до чогось постійного та самостійно існуючого.

Трансцендентальний – той, що зумовлює можливість пізнання. *Трансцендентний* – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття

1. Передумови формування та основні ідеї філософії Нового часу: емпіризм та англійська філософська традиція: вчення Ф.Бекона (програма «великого відновлення наук»; вчення про «ідоли»); філософські погляди Т.Гоббса; сенсуалізм Дж.Локка; суб’єктивно-ідеалістичний підхід Дж.Берклі та агностицизм Д.Юма.

2. Раціоналістичний напрямок у філософії Нового часу: Р.Декарт (принцип методологічного сумніву; теза «*cogito ergo sum*»; вчення про «вроджені ідеї»); вчення про субстанцію (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.Ляйбніц).

3. Філософія Просвітництва і французького матеріалізму XVIII ст.: пояснення природи; проблема сутності людини; концепція суспільної угоди і розподілу влади.

4. Філософія І.Канта: космогонічна гіпотеза; основні підходи теорії пізнання; проблеми етики та поняття категоричного імперативу.

5. Філософія Г.Гегеля: філософська система, її основні складові та принципи формування; вчення про діалектичний метод.

6. Особливості філософських систем Л.Фейєрбаха, К.Маркса та Ф.Енгельса: антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха; матеріалістичне розуміння історії К.Маркса; теорія відчуження.

7. Класична наука як феномен Нового часу: людина як гносеологічний (той що пізнає) суб'єкт у науковій картині світу («cogito ergo sum» Р.Декарта); теоретичний та емпіричний рівні класичної науки; гносеологічний оптимізм епохи Нового часу.

3 Запитання до самоконтролю

1. На який аспект значимості освіченості звертає увагу Ф.Бекон – освіченість має важливе значення у першу чергу для саморозвитку особистості чи для суспільства?

2. Як Т.Гоббс розрізняє способи пізнання у філософії та у природничих науках?

3. Як пояснити різницю між свободою та необхідністю за Б.Спінозою?

4. Які завдання та цілі визначають Ф.Бекон і Р.Декарт для «нової» філософії (та «нової» науки)?

5. Чому І.Кант виділяв три пізнавальні здатності людини?

6. У чому полягає діалектичний характер філософії Г.Гегеля?

8. Обґрунтуйте основні принципи філософії марксизму?

4 Тести

1. Головна проблема філософії Нового часу – це: а) проблема універсалій; б) розробка й обґрунтування методів наукового пізнання; в) проблема змістовності людського життя; г) розробка й обґрунтування способів перетворення суспільства.

2. Філософія, яка стверджує пріоритет розуму у пізнанні та діяльності людини – це: а) сенсуалізм; б) емпіризм; в) містицизм; г) раціоналізм.

3. Сенсуалізм – це напрям, який вважає єдиною істинним джерелом знань: а) розумовий досвід; б) інтелектуальну інтуїцію; в) практику; г) чуттєвий досвід; д) досвід авторитетного знання.

4. Автор філософських ідей щодо людської свідомості як «чистої дошки» а) Г.Ляйбніц; б) Б.Паскаль; в) Дж.Локк; г) Ф.Бекон.

5. Автор вчення про «вроджені ідеї» – а) Ф.Бекон; б) Т.Гоббс; в) Р.Декарт; г) Дж.Локк; д) Б.Паскаль.

6. «Річ-у-собі» за І.Кантом – це: а) світ, пізнаний людиною; б) світ, який підлягає людській практиці; в) світ поза межею людського досвіду; г) світ людської свідомості.

7. Агностицизм – це: а) заперечення можливості людської діяльності; б) заперечення можливості людського пізнання; в) заперечення можливості усвідомлення себе; г) заперечення можливості щастя.

8. «Філософією totoжності» прийнято називати філософські погляди: а) Й.Фіхте; б) Ф.Шеллінга; в) І.Канта; г) Г.Гегеля.

9. Тріада «теза – антитеза – синтез» належить творчості: а) І.Канта; б) Ф.Шеллінга; в) Л.Фейєрбаха; г) Г.Гегеля.

10. Який метод філософії найповніше розвинув Г.Гегель: а) структуралізм; б) герменевтика; в) метафізика; г) діалектика.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо

1. Класична наука доби Нового часу: зміст та форми презентації.

2. Вчення Т.Гоббса про державу і право.

3. Географічний детермінізм Ш.Монтеск'є.

4. Проблема об'єктивності істини в емпіризмі (Ф.Бекон, Дж.Локк).

5. Суб'єктивна гносеологія Дж.Берклі та Д.Юма.

6. Обґрунтування класичного розуміння прав і свобод людини у філософії Дж.Локка.

1. Стівідношення права і категоричного морального імперативу у філософській системі І.Канта.

7. Вчення про громадянське суспільство Г.Гегеля.

8. Роль філософії Й.Фіхте у філософській традиції.

9. Г.Гегель про роль особистості та народних мас в історії.

10. Марксизм у контексті світової історії та культури.

6 Рекомендована література

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.

2. Головащенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-ге вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.
4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.
5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошеця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.
7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
8. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.2 ФІЛОСОФІЯ НОВІТНЬОГО ЧАСУ

1. Основні поняття та їх стисле тлумачення.

Абсурд (від лат. *absurdus* - не милозвучний) – безглуздість, нісенітниця, те, що суперечить здоровому глузд; також незвичайний, нелогічний, дивний випадок або феномен, що не має сенсу, значення у розумінні людини та вважається протиріччям.

Волюнтаризм (лат. *voluntas* - воля) – течія у філософії, що визнає волю особливою, надприродною силою, що лежить в основі буття як в цілому, так й індивідуального.

Герменевтичне коло – метафора, що описує взаємообумовленість пояснення та інтерпретації з одного боку, і

розуміння – з другого. Герменевтичне коло постає альтернативою панівній логоцентричній моделі пізнання. Лише одночасне бачення одиничного, особливого й загального дозволяє наблизитися до адекватного прочитання тексту, де розуміння стає незавершеною діяльністю, підхопленою хвилями циркуляції до цілого.

Екзистенція – центральне поняття екзистенціалізму, унікальна особистісна сутність людини, що втілює у собі духовну, психоемоційну неповторність особи.

Інтенціональність (лат. *intentio* - намір, прагнення) – властивість свідомості бути спрямованою на деякий об'єкт.

Ірраціоналізм – (лат. *irrationalis* - несвідоме, нерозумне) – філософські течії, що проголошують верховенство чуттєвого початку і роблять його основною характеристикою як самого світу, так і світосприйняття.

Ноосфера (*νοός* - розум і *σφαῖρα* - сфера) – сфера розуму; сфера взаємодії суспільства та природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку (ця сфера позначається також термінами «антропосфера», «біосфера», «біотехносфера»).

Сцієнтизм – загальна пейоративна назва світоглядної позиції, яка вбачає у науковому знанні вищу культурну цінність та основоположний чинник взаємодії людини і світу.

Антисцієнтизм – світоглядна позиція, що протистоїть сцієнтизму, та полягає у критичному ставленні до науки, її положенню у культурі та її можливостям пізнання; різниться за мірою критичності від поміркованого до ворожого.

Феноменологічна редукція – процедура «очищення» свідомості від «природної установки» («натуралізму» і «психологізму») у феноменологічній філософії Е.Гуссерля (типологічно близька до т. зв. «методу сумніву» Р.Декарта). Редукція – це знаряддя, яке допомагає краще зрозуміти й описати дію свідомості.

2 Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття

1. Загальні особливості напрямів новітньої філософії.
2. Фрейдизм та психоаналіз.
3. Феноменологія.
4. Філософія життя.
5. Екзистенціалізм.

6. Герменевтика.
7. Позитивізм та його напрямки.
8. Марксизм і неомарксизм.
9. Релігійна філософія Новітнього часу.

3 Запитання до самоконтролю

1. Систематизуйте умови виникнення та особливості сучасної філософії.
2. Систематизуйте характерні риси та напрями неklasичної та постнеklasичної філософії.
3. Основні представники філософії життя, їх концепції та ключові концепти.
4. Психоаналітична філософія: фрейдизм та неофрейдизм.
5. Екзистенціалізм, його представники та варіації.
6. Позитивістський напрям у філософії та етапи його розвитку.
7. Феноменологія та герменевтика.

4 Тести

1. Містика ХХ ст. – це: а) розбудована на наукових засадах; б) доводить можливість зв'язку з космічними силами; в) висловлює думки про зверхність «арійської раси»; г) сприяла у 1960-ті рр. підприємницькій діяльності; д) боролася з рухом хіппі.
2. Сучасна релігія: а) засуджує насилля; б) закликає до міжконфесійних конфліктів; в) розв'язує екологічні проблеми; г) намагається спростити обряди; д) виступає за пріоритет розуму над вірою.
3. Раціоналізм у новітній філософії: а) відкидає наукові досягнення; б) досліджує негативні тенденції розвитку науки і техніки; в) замислюється над майбутнім людства; г) спрямований на взаємопорозуміння різних народів; д) заперечує розв'язання проблем мови та свідомості.
4. Філософія мови досліджує: а) мову як основу соціальної пам'яті; б) творчу силу мови; в) роль мови в різних життєвих ситуаціях; г) правила правопису; д) можливість позбутися мовних двозначностей і недоречностей.
5. Герменевтика пояснює: а) підхід до вивчення природи та суспільства має бути різним; б) людина не є частиною того, що вона

пізнає; в) вивчаючи текст, слід мати і загальне, і часткове уявлення про нього; г) авторові у тексті місця немає; д) толерантність – умова людського порозуміння.

6. Феноменологія навчає: а) сучасне життя свідомості не прояснює; б) щоб не помилятися, треба мати «чисту свідомість»; в) головне судити, а не знати; г) слід завжди шукати порозуміння; д) люди не можуть жити без конфліктів.

7. Позитивізм: а) має три етапи розвитку; б) вважає, що слід розвивати філософію; в) переконує, що позитивне знання – наукове; г) загальною мовою повинна бути мова науки; д) постпозитивізм захищає наукове знання.

8. Філософія техніки пояснює: а) техніка – головне у суспільному розвитку; б) машини ніколи не вийдуть з-під влади людей; в) є межа використання технічних засобів; г) інформація – категорія вічна; д) комп'ютеризація не відчуває людей.

9. Основні ідеї неопозитивізму такі: а) філософія має піддавати аналізу мову науки; б) мова – головний засіб позитивного сприйняття світу; в) основним принципом пізнання є верифікація (порівняння висловлювань з фактами); г) більшість загальнолюдських проблем мають бути включені у філософію; д) філософія має бути очищена від ускладненої мови.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо

1. У чому полягає проблема тотожності мислення та буття в філософській теорії пізнання?
2. Зробіть порівняльний аналіз проблеми істини в філософії та в науці.
3. Обґрунтуйте проблематику смерті, безсмертя та проблеми сенсу життя крізь призму різних галузей філософії.
4. Філософія як ідеологія у XX та XXI століттях.
5. Філософія як гуманітарне знання планетарного масштабу.
6. Філософія як мистецтво: митці-філософи Новітньої доби.
7. Філософія як трансценденція: містичні мотиви у Новітній філософії.
8. У чому полягає проблематичність людського буття? Буття, життя та існування людини – у чому різниця?

6 Рекомендована література

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.
2. Головащенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – 4-те вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.
4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.
5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошевця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.
7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
8. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ 2.3 УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ У СВІТОВОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ПОЛІЛОЗІ

1 Основні поняття та їх стисле тлумачення

Українська філософія постає своєрідним явищем світової філософії. Її буття в історії світової думки розгортається у полі магнетизму західної та східної традицій філософствування. На межі між Сходом і Заходом, здолавши сили їх тяжіння, така що просякнута глибинними архетипами слов'янського етносу, постає українська «філософія серця». На слов'янських теренах зростає кордо центричне

розуміння світу і людського життя: жити треба у любові зі світом, пізнавати різноматття його ладу і бути щасливим. У розумінні людського життя українська думка виходить на нові обрії щодо протиставлень явлених Сходом і Заходом. У питанні місця людини у світі українська філософія визнає людину цілісною, природною істотою, яка розпрацьовує духовну складову. Показником рівня української філософії є розуміння добра. Якщо на Сході добро виявляється в утриманні людини в межах, визначених її суспільством (виконання ролі, висунутої суспільством), то на Заході, навпаки, добром вважається перевершення себе, подолання власних і будь-яких інших меж. А в слов'янській традиції добром є вияв любові через відповідальність і милосердя.

Основні поняття.

Кордоцентризм – біблійне за походженням, уявлення про те, що істинна сутність людини зосереджена у серці. В європейській філософії розроблявся німецькими пієтистами Б.Паскалем і Гемстерхвойсом, німецькими романтиками (Новалісом й іншими), почасти Л.Фейєрбахом. В історії української думки кордоцентризм інтерпретували Віталій з Дубна, Г.Сковорода, П.Юркевич та інші. Кордоцентризм супроводжує генезис особистісної самосвідомості. Серце – насамперед ціннісний інтегратор цілісності буття. Кордоцентризм приписує серцю почуття, розум, пізнання (інтуїтивне), волю, споглядання, пам'ять, що певною мірою гальмує диференціацію і системну субординацію цих здатностей (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 245)

Принцип милосердя – це принцип моралі людського життя, що народжується у діалозі ментальних особливостей дохристиянської Русі і християнства. Він означає, що краще бути милосердним, ніж справедливим.

Антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту. Історично формується на ґрунті архаїчного антропоморфізму, який досягнув найбільшого розвитку у давньогрецькій релігії, пізніше – у християнстві. В українській світоглядній традиції переважає тяжіння до буттєвого поєднання Бога й людини (ідея Боголюдини у Г.Сковороди, М.Бердяєва й інших). Думка про необхідність урівноваження антропоцентризму та антропокосмізму домінує у діяльнісній концепції людини, розвинутій представниками Київської світоглядно-антропологічної школи,

починаючи з 2-ої половини 1980-х рр. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 33).

Братства – специфічні форми вияву реформаційного руху на українській та білоруських землях у 2-й половині XVI - на початку XVII ст.; існували у Львові, Луцьку, Києві, Мінську та інших містах і селах. Братства – світські організації, що об'єднували здебільшого людей третього стану, які після переходу православних владик до унії виступили на захист батьківської віри, культури, мови, проти інституцій та ієрархії як католицької, так і православної церков. Братства засновували школи, друкарні, шпиталі, навколо них гуртувались відомі українські й білоруські вчені (М.Смотрицький, Л.Карпович, О.Борецький, С. і Л. Зизанії й інші), які створили значну полемічну літературу, виконали чимало перекладів, сприяли демократизації освіти і розвитку культури загалом. Ідеологія братських громад еволюціонувала від реформаційних тенденцій до гуманістичних. З 2-ї половини XVII ст. значення Братств занепадає (Філософський енциклопедичний словник. К., Абрис 2002. С. 64.).

«Внутрішня» і «зовнішня» людина – поняття філософії патристики. На відміну від «зовнішньої» людини, емпіричної, «внутрішня» людина вважалася пов'язаною з над космічним творцем, ніяк не співвідсною із матеріальним світом. Суть «внутрішньої» людини мислилася осяжною тільки через надприродний світ благодаті, сили природного людського розуму вважалися недостатніми. Зосередження на «внутрішній» людині, на духовному світі було обов'язковою умовою досягнення спасіння душі віруючого. Вчення про «внутрішню» людину, що розроблялося у межах християнської філософії, відкрило шлях до розвитку такої науки про людину, як психологія, а проповідуваний принцип само зосередження, абстрагування від чуттєвих вражень сприяв становленню теоретичного мислення. Різні модифікації цього вчення наявні в українській філософській думці від Княжої доби й до XIX ст. включно. Найоригінальніші його інтерпретації репрезентовані у творчості І.Вишенського, П.Могили, Д.Тугішала, Г.Сковороди, І.Величковського, П.Юркевича.

Ноосфера – такий стан світу людини, коли науковий розум і практична діяльність стають планетарною силою, сумірною з силами природи. Теорію ноосфери створив Вернадський в 20-30-ті рр. XX ст. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. – С. 433).

Інструментальна релігійність – релігійність як засіб досягнення мега-мети, якою є щастя конкретної людини.

Антропологічний напрям у філософії. Антропологічний поворот в українській філософії 1960-х рр. – зміна парадигми філософування, переорієнтація знелюдненої на той час ідеологічними спрощеннями філософської думки до проблем людини, способів її самоствердження у світі. Відбуваючись у межах загальнообов'язкової філософії марксизму-ленінізму, дана переорієнтація пов'язана із філософською розробкою низки концептів, які виводили за ці межі або надавали традиційній філософії гуманістичного спрямування. Вагомою підставою для звинувачень у «ревізійізмі» стало звернення прибічників нової тенденції до принципу практичної діяльності як наріжного в осмисленні особливостей взаємозв'язку людини й світу, що засвідчувало певну спорідненість цієї тенденції з поглядами західних неомарксистів. Антропологічний поворот в українській філософії виявився також багато у чому співзвучним тенденціям, що ствердилися на той час у світовій філософії (феноменологія, «фундаментальна онтологія» М.Гайдеггера, філософія життя, екзистенціалізм, персоналізм, «раціовіталізм» Х.Ортеги-і-Гассета й інше). Він став також поновленням філософсько-гуманістичних, кордоцентричних тенденцій вітчизняної думки Г.Сковороди, П.Юркевича, М.Хвильового. Осередям гуманістичної переорієнтації філософських досліджень став створений у 1968 р. відділ – тоді діалектичного матеріалізму, тепер – філософської антропології Інституту філософії НАН України, який очолював В.Шинкарук. (Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. С. 28).

Мета і завдання семінарського заняття: окресливши поле тяжіння західної і східної філософії, з'ясувати сенсовий зиск світоглядної картини української філософії, сформувані уявлення про особливості кожного етапу її становлення й розвитку.

2. Перелік питань, що виносяться на семінарське заняття.

1. Джерела і витоки української філософської думки.
2. Філософські ідеї у Київській Русі.
3. Філософія українського Середньовіччя.
4. Академічна філософія в Україні XVI-XVIII ст .
5. Антропологічні виміри сучасних філософських досліджень в Україні.

3 Запитання до самоконтролю

1. Який зв'язок існує між слов'янською культурою і українською філософією.
2. Назвіть світочей вітчизняної філософської думки XIV-XVII ст.
3. Вирішення проблеми пізнання в українській філософії XVIII-XIX ст.
4. Вирішення проблеми людини філософами Києво-Могилянської академії.
5. Назвіть характерні риси української філософії XVIII-XX ст.
6. Доробок філософів української діаспори (перша половина XX ст.).
7. Сучасна київська філософська школа новітньої України.

4 Тести

1. Як особливий напрямок духовної діяльності, українська філософія виникає: а) на ґрунті поступового розвитку слов'янської міфології; б) на основі розвитку освіти та писемності у Київській Русі; в) внаслідок навчання в європейських закладах освіти; г) разом із запровадженням християнства візантійського типу; д) на основі давніх священних слов'янських текстів.

2. За своїми особливостями рання українська філософська думка часів Київської Русі тяжіла: а) до морального повчання та життєвої настанови; б) до вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій; в) до містико-афористичної символіки; г) до космоцентризму та натурфілософії.

3. Характерними рисами української філософії є: а) універсам світів; б) кордо центризм; в) індивідуалізм; г) інтуїтивізм; д) інша відповідь.

4. Для проявів українського гуманізму є характерним: а) реабілітація цінності земного життя та інтерес до суспільно-історичної проблематики; б) підвищений інтерес до природознавства та точних наук; в) прагнення протиставити духовно заглиблене православ'я католицизму; г) застосовувати дані точних наук до вивчення людини.

5. Професійна філософія вперше виникає в Україні: а) в монастирях та монастирських школах; б) в університетах; в) у

християнських братських школах; г) у Києво-Могилянській академії; г) завдяки діяльності Г.Сковороди.

6. Філософські курси Києво-Могилянської академії являли собою: а) оригінальні філософські концепції, розроблені її професорами; б) курси пізньої західноєвропейської схоластики, запозичені українськими мислителями; в) типові курси західноєвропейських університетів із вкрапленням новітніх даних науки та в інтерпретації, що відповідала традиціям українського менталітету.

7. Першим вищим навчальним закладом на теренах України була: а) Острозька академія; б) Києво-Могилянська академія; в) Львівський університет ім. І.Франка.

8. Центр пізнавальних процесів у людини за П.Юркевичем: а) душа; б) розум; в) серце; г) інтелект.

9. Вчення про ноосферу та загальні перспективи науково-технічного поступу людства було розроблене: а) П.Юркевичем; б) В.Зеньковським; в) О.Гіляровим; г) В.Вернадським.

10. Напрямки сучасних українських філософських досліджень: а) аналітична філософія; б) філософська антропологія; в) соціально-політична філософія; г) історія світової філософії; д) інше.

5 Теми для доповідей, рефератів, есе, презентацій тощо

1. Слов'янська культура як виток української філософії.
2. Особливості та головні питання філософської думки в епоху Київської Русі.
3. Філософія українського Відродження та Просвітництва.
4. Внесок українських вчених XV-XVI ст. у розробку гуманістичних ідей (Ю.Дрогобич, П.Русин, С.Оріховський-Роксолан й ін.).
5. Україна – Європа: духовні зв'язки Відродження.
6. Філософування XVII-XVIII ст. в Україні.
7. Життя та філософська діяльність Г.Сковороди.
8. «Філософія серця» П.Юркевича.
9. Розвиток української філософії у XIX-XX ст.
10. Провідні філософські джерела та філософські ідеї часів Київської Русі.
11. Поява професійної філософії в Україні.

1. Роль Кирило-Мефодіївського товариства у розробці філософії національної ідеї.
12. Зміст основних положень історіософії М.Грушевського.
13. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах першої чверті ХХ ст.
14. Чим різняться відповіді в українській і російській філософії на запитання: «віра чи розум?».
15. Особливості розвитку української філософії ХХ ст.
16. Філософські засади української національної ідеї: історія, сьогодення.
17. Вітчизняна філософія сучасного періоду.

6 Рекомендована література

1. Вовк В.М. Історія філософії: опорний конспект / Вовк В.М., Петрова Г.М., Черней В.В.: К.: Атіка, 2012. 275 с.
2. Головащенко І.О. Філософія [Текст]: навч. посіб. / І.О. Головащенко. – Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.
3. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзюбань. – 4-ге вид., переробл. – Харків : Право, 2023. 424 с.
4. Причій Є.М. Філософія: підручник / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. 4 вид., випр. К.: Академвидав, 2015. 592 с.
5. Філософія [Текст]: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л.В. Губерський та ін.; за ред. Л.В. Губерського]. Х.: Фоліо, 2013. 509 с.
6. Філософія як історія філософії: підручник / За ред. В.І. Ярошеця. К.: Центр учбов. л-ри, 2012. 648 с.
7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
8. Шепетяк О. Філософія: Підручник / Шепетяк О., Шепетяк О. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

Інформаційні ресурси

1. Бібліотека ім. В.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Інститут філософії НАНУ ім. Г.Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.filosof.com.ua>.
3. Найвидатніші філософи світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>.